

СУБ'ЕКТИВАЦІЯ ТА СУБ'ЕКТИВІЗМ У ВИБОРЧІЙ ІНЖЕНЕРІЇ

Становлення української державності вимагає формування виборчого законодавства відповідного об'єктивним політичним та соціальним потребам суспільства. Як і будь-яке інше, виборче законодавство, не є механічним копіюванням об'єктивно існуючих суспільних відносин, це складний комплекс соціально-психологічних проявів, результат інтерпретації, переломлення необхідних властивостей та зв'язків політико-правових відносин крізь свідомість законодавця, з одночасним інтегруванням ним своєї волі у правову матерію.

В ході розробки виборчого законодавства постійно виникають суперечності між строгою об'єктивністю та суб'єктивними уявленнями законотворця, оскільки норми виборчого права прямо або побічно переломлюють у собі потреби й інтереси суб'єкта правотворчості, його прагнення досягти конкретних політико-правових цілей. Різний зміст норм права веде до різних наслідків і у взаємодії з іншими факторами може привести до прогнозованих результатів. Мова йде про здатність виборчого закону змінювати та направляти розвиток суспільних відносин в певне русло, у заданому напрямку, що обумовлює можливість своєрідного конструювання законодавчих приписів. Ознаки раціональності, спрямованості, націленості на конкретний результат надають такій правотворчій діяльності певної схожості з технічним процесом проектування, що виправдовує застосування до неї технічного за природою терміна «інженерія», який стосовно виборчого законодавства отримує епітет «виборча».

Виборча інженерія може бути визначена як законодавче проектування елементів виборчої системи та правил поведінки суб'єктів (учасників) виборчого процесу з метою досягнення заданого політико-правового результату. Виборча інженерія передбачає, що законодавець опираючись на вже наявні знання тих або інших сторін та зв'язків навколишньої конституційно-правової дійсності, начебто заглядає у майбутнє, що дозволяє сконструювати не тільки образ певної поведінки у конкретній ситуації, але і бажаний результат. Стати програмою перетворення виборчих відносин виборча інженерія може лише у тому випадку, якщо вона є відображенням об'єктивних напрямків суспільного розвитку. Інакше кажучи, творче-перетворювальна роль виборчої інженерії вимірюється адекватністю співвідношення у законі об'єктивного та суб'єктивного відображення політико-правової дійсності, закономірностей та тенденцій її розвитку.

Проблематика співвідношення суб'єктивного та об'єктивного у праві не є новою, цьому питанню присвятили праці: С. С. Алексєєв, М. І. Козюбра, М. Н. Марченко, М. П. Орзіх, П. М. Рабінович та інші, але диспропорції між об'єктивним та суб'єктивним у виборчому законодавстві не стали предметом окремих наукових досліджень. Виявлення природи та проявів суб'єктивації та суб'єктивізму у вітчизняному виборчому праві та визначення критеріїв, які

дають можливість мінімізувати суб'єктивістський підхід у виборчій інженерії, є важливими науковими завданнями, спробою вирішення яких є дана стаття.

В силу особливостей людського пізнання та відображення реальності, законодавство в принципі не може бути незалежним від особливостей свідомості. У змісті правових норм можуть виражатися суб'єктивні уявлення про соціальну справедливість, бажання слідувати моральним, ідеологічним та іншим цінностям, ідеалам, переконанням, тим або іншим правовим навчанням, доктринам, науковій теорії. Головна соціальна цінність суб'єктивного полягає у організуючому впливі на об'єктивне [1, 119], тобто у здійсненні суб'єктивізації об'єкта. Суб'єктивізація об'єкта — це привнесення в його ідеальний образ властивостей суб'єкта, це об'єктивність у суб'єктивній формі, об'єктивність з суб'єктивними елементами [2, 85]. Можна сказати, що у виборчому законодавстві не тільки відображається об'єкт, але і самовиражається суб'єкт. Але нерідко самовираження соціального суб'єкта є неадекватним відтворенням наявної дійсності. Зміст виборчих норм може відображати бажання залишитися при владі та містити у зв'язку із цим завищені обіцянки або просто обман, може бути наслідком компромісу, рекомендацій або тиску ззовні, очевидним вираженням сваволі, диктату, слідством проведення політичних, соціологічних експериментів [3, 344].

Провладні політичні сили нерідко застосовують виборче законодавство як засіб несумлінної політичної конкуренції та намагаються завдяки йому отримати додаткові політичні преференції, що приводить до суб'єктивізму — прямого, навмисного перекручування в нормах права конституційно-правової реальності, використання виборчих норм як інструменту маніпуляційного впливу. Суб'єктивізм веде до маскування за допомогою правових форм особистісних інтересів політичних сил під інтереси суспільства, виборців, що неминуче тягне деформацію цілей правового регулювання та негативно позначається на стані законності.

Вітчизняне виборче законодавство з точки зору співвідношення об'єктивного та суб'єктивного не позбавлено прикладів неадекватного відображення конституційно-правової дійсності, такі як:

— необ'єктивність у формуванні виборчих комісій (позбавлення громадян України права брати участь в управлінні державними справами шляхом участі у роботі окружної або дільничної виборчої комісії у зв'язку з його проживанням за межами відповідного округу або міста (ч. 6 ст. 23, ч. 9 ст. 24 Закону про вибори Президента України [4] — визнані неконституційними [5]);

— маніпулювання складом виборців (встановлення додаткової вимоги щодо реалізації активного виборчого права для громадян, які перебувають або проживають за межами України, — перебування на консульському обліку (ч. 6 ст. 2 Закону про вибори Президента України [4] — визнана неконституційною [5]);

— обмеження конституційного права виборців на звернення — неможливість звернення до Центральної виборчої комісії зі скаргами у день голосування і наступні дні виборчого процесу (ч. 7 ст. 84 Закону про вибори Президента Ук-

раїни [4] — визнана неконституційною [5]); права на судовий захист — позови щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів виборчого процесу, не розглянуті судом протягом двох днів з часу закінчення голосування на виборчих дільницях, залишаються без розгляду (частина шоста статті 99 Закону про вибори Президента України [4] — визнана неконституційною [5]), неможливість оскарження у судовому порядку протоколів виборчих комісій щодо встановлення підсумків голосування та про підрахунок голосів виборців (ч. 4 ст. 172 та ч. 1 ст. 109 Кодексу адміністративного судочинства України [6] — визнані неконституційними [5]).

Такі приклади викликають питання: чим є законодавчий припис, проявом об'єктивності в суб'єктивній формі чи суб'єктивізму. Відповідь на нього може дати застосування критерію домірності (пропорційності), тобто відповідності правових засобів, що використовує законодавець, легітимній цілі, яку має намір досягти. Принцип домірності (пропорційності) передбачає справедливий баланс між захистом інтересів суспільства та належною повагою до основних прав людини, при цьому особливе значення надається останнім.

Наприклад, застосування критерію домірності (пропорційності) до діючої законодавчої норми, щодо можливості висування кандидатів у народні депутати лише партіями, які зареєстровані в установленому законом порядку не пізніше як за рік до дня виборів [7], дає можливість визначити чи є об'єктивно необхідним у демократичному суспільстві таке обмеження прав та свобод.

Основним аргументом Верховної Ради України при прийнятті цієї норми було те, що окремі партії, як показала практика, утворюються і реєструються лише перед виборами для участі у виборчому процесі і, не набувши права на участь у розподілі депутатських мандатів, зникають з політичної арени. На думку опонентів, таке становище встановлює додаткову підставу обмеження діяльності політичних партій, унеможлиблює участь у виборах тих політичних партій, що зареєстровані менше ніж за рік до дня виборів, і ставить їх у нерівні умови, призводить до обмеження конституційних прав і свобод громадян, яких об'єднують такі партії, з підстав не передбачених Основним Законом України [8].

Згідно з критерієм домірності (пропорційності) необхідним можна визнати обмеження або втручання у здійснення прав та свобод, яке відповідає насущній соціальній потребі у захисті цінностей або у досягненні цілі, якою воно може бути виправдане. Крім того допустимі обмеження (втручання в здійснення) прав і свобод, на думку Європейського суду з прав людини, не повинні бути дискримінаційними, тобто такими що не мають розумного та об'єктивного виправдання [9] та при яких засоби, що використовуються, не відповідають легітимній цілі, яку мали намір досягти [10].

Передбачаючи обмеження на право балотуватися на виборах, законодавець переслідував ціль запобігання появі у виборчому процесі дрібних та незрілих у політичному плані сил, однак навряд чи таке виправдання можна назвати розумним та об'єктивним, а таку ціль легітимною. Зазначене обмеження пасивного виборчого права не відповідає насущній соціальній потребі, не є необхід-

ним у демократичному суспільстві, є проявом суб'єктивістського підходу до проектування виборчих норм і на думку Венеціанської комісії «За демократію через право» є недоліком українського виборчого законодавства [11, 99].

В свою чергу дискусійна правова норма щодо вилучення виборчих блоків місцевих організацій політичних партій з числа суб'єктів виборчого процесу на місцевих виборах в цілому не суперечить критерію домірності (пропорційності), оскільки пасивне виборче право при цьому не обмежується, а ціль, з якою вводиться таке положення, є легітимною і спрямованою на забезпечення політичної структурованості суспільства. Виборча практика свідчить, що жоден виборчих блок політичних партій, який отримав право участі в розподілі депутатських мандатів, не залишився в незмінному суб'єктному складі до кінця каденції обраних представників.

Дилема співвідношення суб'єктивного та об'єктивного, суб'єктивації та суб'єктивізму має прояв не тільки у проектуванні виборчого законодавства, але і у реалізації, при впровадженні в дійсність сконструйованої правової моделі. Слід погодитися з думкою Д. Керімова відносно того, що правотворчість десуб'єктивується в результатах правотворчої, суб'єктивної по характеру, діяльності — в правових нормах, але вона знову суб'єктивується в процесі реалізації права [12, 42].

Виборче право містить соціально-правову програму поведінки, алгоритм діяльності особистості, яка виражена у нормативних судженнях. Але особистість сприймає нормативно-правові приписи вибірково, переломлює їх зміст крізь призму власних потреб, суб'єктивує тільки ті з них, які їм відповідають. Всі інші або сприймаються як примусовий зразок поведінки, або ігноруються особистістю.

Адресат законодавчого припису може вірно розуміти правову програму, але не приймати її (не суб'єктивувати), може повністю приймати цю програму, але не керуватися її приписами з різних мотивів [1, 145], у тому числі із-за соціально-психологічних розбіжностей ціннісної установки особистості з імперативом норми [1, 165].

Наприклад, впроваджене статтею 66 Закону про місцеві вибори [13] положення, згідно з яким назви місцевих організацій партій, кандидати від яких зареєстровані відповідною територіальною виборчою комісією в багатомандатному виборчому окрузі, розміщуються у виборчому бюлетені в порядку черговості подачі документів до відповідної територіальної виборчої комісії для їх реєстрації, уможливило випадки, коли реєстрація виборчих списків одних організацій політичних партій штучно, з суб'єктивних мотивів затримуватиметься на користь інших.

Тобто норма передбачивши лише один з варіантів організації випадкового встановлення черговості розміщення зареєстрованих суб'єктів виборчого процесу у бюлетені, напряму не спрямована на зловживання правом або маніпулювання, але наявність суб'єктивізму у передбаченій процедурі очевидна та має бути нейтралізована законодавцем.

Реалізація виборчого законодавства може вести не тільки до досягнення встановлених законодавцем цілей нормативно-правового акта, але і до пара-

лельних, а іноді суперечливих основній цілі результатам. Наприклад, ст. 70 Закону про місцеві вибори [13] передбачає, що виборець, який за станом здоров'я не може прийти до приміщення для голосування звичайної виборчої дільниці, подає до дільничної виборчої комісії власноручно підписану ним заяву із зазначенням місця перебування. При цьому не визначається жодних критеріїв оцінки стану здоров'я, які б робили неможливою для виборця особисту явку на голосування, допускається високий ступінь суб'єктивізму та не встановлюється жодних правових механізмів для підтвердження ні реальної наявності у виборця підстав для голосування за місцем перебування, ні того, що заява написана саме тим виборцем, який за законом має право голосувати за межами приміщення для голосування.

Аналіз запропонованого порядку волевиявлення дає підстави для висновку, що або законодавець, переслідуючи легітимну ціль (забезпечення реалізації активного виборчого права всіма категоріями виборців), обрав для її досягнення невідповідний правовий засіб, або за легітимною ціллю завуальоване бажання використовувати запропонований порядок голосування для маніпуляцій та зловживання виборчим правом. Як правило, впровадження таких норм обґрунтовується з практичної точки зору порівнянням корисності намічених та побічних результатів дії закону, на користь перших.

Звичайно цілеспрямованість правотворчості багато в чому залежить від моральної позиції суб'єкта, яка має бути орієнтованою на задоволення потреб та інтересів людини, громадянина, суспільства, але невірно переоцінювати роль соціально-психологічного та морально-етичного фактора у правотворчості, об'єктивна сторона у змісті виборчого законодавства, безумовно, має бути ведучою, провідною, оскільки її недооцінка з великою ймовірністю може призвести до суб'єктивістського правового регулювання. Виборча інженерія має поєднувати пошук оптимальних нормативно-правових рішень з особливостями правового об'єкту та з легітимною ціллю правового регулювання.

Мінімізувати дисбаланс між об'єктивним та суб'єктивним у виборчій інженерії, нейтралізувати прояви суб'єктивізму у законодавчому проектуванні виборчого законодавства можна шляхом виявлення та врахування під час правотворчої діяльності суспільної думки, соціальних очікувань щодо законодавчих перетворень, активної участі різних суспільних об'єднань в підготовці, обговоренні та прийнятті таких рішень, за допомогою забезпечення відкритого, загальнодоступного, публічного характеру всього правотворюючого процесу. Слід погодитися з думкою В. С. Нерсисянца, що соціальна легітимація правотворюючих рішень — це необхідна умова соціально-політичної й правової згоди, єдності в суспільстві, істотна передумова та важливий фактор ефективності встановлюваних правових новел і всього діючого права [14, 420]. Особливо важливо забезпечити глибину і правдивість пізнання об'єктивних факторів, які визначають справжню потребу в урегулюванні виборчих відносин, спрямованість і тривалість цього регулювання, його завдання і цілі, кінцеву мету. Виборчі законопроекти мають готуватися при ретельному аналізі соціальної та політичної обстановки, потреб правового регулювання тих чи інших сторін су-

спільного життя, доцільності такого регламентування тощо. Для виявлення таких параметрів потрібно використовувати засоби апробації законодавчих новацій в експериментальному режимі: соціально-правові експерименти, правові експертизи, державно-правове моделювання, планування законопроектних робіт тощо. Разом з тим без знання характеру реалізації виборчих норм на практиці подальший процес удосконалення законодавчого регулювання суспільних відносин і законів в цілому неможливий. Законодавець має цікавитися результатами своєї праці, вивчати правозастосовну практику, ефективність прийнятих рішень, з метою виявлення всіх прорахунків та недоліків для удосконалення виборчого законодавства.

Збіг юридичних цілей та політико-правових результатів при здійсненні виборчої інженерії спостерігається лише тоді, коли норма виборчого права відповідає об'єктивним закономірностям та тенденціям суспільного розвитку, а її кінцеві цілі в процесі правового впливу вичерпуються, здійснюючи соціально легітимне завдання, яке поставлене законодавцем.

Література

1. Орзих М. Ф. Личность и право / М. Ф. Орзих. — О. : Юрид. л-ра, 2005. — 312 с.
2. Козюбра Н. И. Социалистическое право и общественное сознание / Н. И. Козюбра. — К. : Наук. думка, 1979. — 206 с.
3. Проблемы теории государства и права : учеб. пособие / [М. Н. Марченко, О. Э. Лейст, В. Д. Попков и др.] ; под ред. М. Н. Марченко. — М. : Юристъ, 2001. — 656 с.
4. Про вибори Президента України : Закон України від 5 берез. 1999 р. № 474-XIV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=474-14.
5. Рішення Конституційного Суду України від 19 жовтня 2009 р. № 26-рп/2009 у справі за конституційними поданнями Президента України та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про вибори Президента України», «Про Державний реєстр виборців», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» та Кодексу адміністративного судочинства України (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=v026p710-09.
6. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2747-15&c=1#Public.
7. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 25 берез. 2004 р. № 2766-III // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 27-28. — Ст. 366.
8. Ухвала Конституційного Суду України від 7 березня 2002 р. N 2-уп/2002 про припинення конституційного провадження у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини першої статті 38 Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа щодо участі політичних партій у виборах) // Вісник Конституційного Суду України. — 2002. — № 2.
9. Thlimmenos v Greece, Judgment of 6 April 2000. Para.44 : European Court of Human Rights [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Thlimmenos%20%7C%20v%20%7C%20Greece&sessionId=59116351&skin=hudoc-en>.
10. Belgian Linguistic Case, Judgment of 23 July 1968. Series A. No.6. Para. 10 : European Court of Human Rights [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=695402&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649>.
11. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : [матеріали Венеціанської

- комісії, ОБСЄ/БДПІЛ, ПАРС / за ред. Ю. Ключковського]. — К. : ФАДА, ЛТД, 2008. — 340 с.
12. Керимов Д. А. Право, правосознание, мировоззрение // Советское государство и право. — 1975. — № 7. — С. 41–42.
13. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : Закон України від 10 лип. 2010 р. № 2487-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 5. — Ст. 491.
14. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства / В. С. Нерсесянц. — М. : Норма-Инфра, 1999. — 552 с.

Анотація

Афанасьєва М. В. Суб'єктивізація та суб'єктивізм у виборчій інженерії. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду співвідношення об'єктивного та суб'єктивного у правовому регулюванні виборчих відносин. Визначено поняття «виборчої інженерії» як законодавчого проектування, націленого на політико-правовий результат. Проведено аналіз передумов та наведені приклади суб'єктивістського підходу при розробці та реалізації виборчого законодавства в Україні. Запропоновані шляхи до мінімізації проявів дисбалансу між суб'єктивним та об'єктивним у виборчій інженерії.

Ключові слова: вибори, виборча інженерія, виборче законодавство, суб'єктивізація та суб'єктивізм.

Аннотация

Афанасьева М. В. Субъективизация и субъективизм в избирательной инженерии. — Статья.

Статья посвящена соотношения объективного и субъективного в правовом регулировании избирательных отношений. Дано определение понятию «избирательная инженерия» как законодательного проектирования, нацеленного на политико-правовой результат. Проведен анализ предпосылок и приведены примеры субъективистского подхода при разработке и реализации избирательного законодательства в Украине. Предложены средства минимизации проявлений дисбаланса между субъективным и объективным в избирательной инженерии.

Ключевые слова: выборы, избирательная инженерия, избирательное законодательство, субъективизация и субъективизм.

Summary

Afanasyeva M. V. Subjectification and subjectivism in electoral engineering. — Article.

The article is devoted to the relation of subjective and objective in the legal regulation of the election relations. The concept of «electoral engineering» defined as a legislative design aimed at the political result. The analysis of prerequisites and provides examples of the subjectivist approach to the development and implementation of electoral legislation in Ukraine. The means of minimization the imbalance between the subjective and the objective in the election engineering are proposed.

Keywords: elections, electoral engineering, electoral laws, subjectification and subjectivism.